

ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. – М., 1974.
2. Гегель Г.В.Ф. Эстетика. – М., 1971.
3. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. – М., 1992.
4. Делез Ж. Логика смысла. – М., 1995.
5. Лакан Ж. Функция и поле речи и языка в психоанализе. – М., 1995.
6. Сумерки богов / Под ред. А.А. Яковлева. – М., 1989.

Р.В. Каламаж

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА ФУНКЦІЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ З ПОЗИЦІЇ КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ

У статті порушується проблема категоріального ресурсу самосвідомості як передумови об'єктивного сприйняття та інтерпретації інших осіб у контексті юридичної професії. Увага акцентується на категоріальному способі досягнення саморозуміння й розуміння інших у контексті таких когнітивних структур особистості, як когнітивні стилі та я-схеми.

Ключові слова: Я-концепція, категоризація, когнітивний стиль, я-схема, когнітивне відокремлення Я.

Постановка проблеми. З огляду на вагомість комунікативної складової у психологічній структурі юридичної діяльності, майбутні юристи мають бути готові до різнобічних ділових взаємозв'язків, контактів, ґрунтуючись на принципах взаємоповаги, справедливості, об'єктивності. Означений вид професійної готовності не є справою лише професійної діяльності й багаторічного досвіду. Традиційні підходи щодо професіоналізації майбутніх юристів не розв'язують проблеми формування об'єктивної позиції у професійних та соціальних стосунках і професійному самоставленні. Відтак актуальним вбачається врахування впродовж навчання у вищій школі вимог щодо розвитку професійно-важливих якостей правників. Зокрема, останнім часом наголошується на розвитку професійної самосвідомості та Я-концепції майбутніх юристів.

Я-концепція виконує детермінуючу роль в активності суб'єкта, його стосунках із навколишніми. Вона не просто надає індивідові вірогідні відомості про себе, а допомагає виробити ефективні поведінкові стратегії. **Метою статті** вбачається виділення когнітивної специфіки Я-концепції майбутнього юриста, що обумовлює особливості саморозуміння та розуміння інших людей. Індивідуальні відмінності між людьми за представленістю в їх самосвідомості когнітивних структур, у яких міститься репрезентація інформації, впливають на те, які саме особливості ситуації чи власної особистості привертають увагу й як вони інтерпретуються.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Означену проблему ми розглянемо у контексті *категоріального* способу досягнення саморозуміння та розуміння інших.

Згідно з А.А. Лузаковим категоризація є тією точкою, де «зустрічаються» та взаємодіють ціннісно-мотиваційні та когнітивні процеси. Все, що сприймається особистістю, набуває значення, особистісного смислу залежно від того, з яким класом понять чи образів суб'єкт його об'єднує, тобто до якої категорії відносить, не обов'язково на понятійному рівні. Іншими словами, категоризація забезпечує вибірковість відображення властивостей об'єкта пізнання та пов'язана з актуалізацією особистісних смислів. Із категоризацією пов'язане передбачення результату пізнання, а значить, його можливі спотворення [3]. У психології соціального пізнання категоризація розглядається як пусковий механізм актуалізації соціальної установки, стереотипу.

Категоріальний спосіб розуміння та інтерпретації пов'язаний із когнітивними структурами особистості. Це загальне поняття по-різному конкретизувалося в різних теоретико-емпіричних моделях у вигляді «когнітивних карт», «схем», «фреймів», «прототипів», імпліцитних теорій особистості, когнітивних стилів, особистісних конструктів, психосемантичних аспектів психічної реальності [3; 11; 12].

Одним із найбільш важливих способів, за допомогою яких людина інтерпретує і конструює навколишній світ і саму себе, є когнітивний стиль. Пізнавальним стилем, який за результатами досліджень найбільше впливає на пізнання людиною навколишнього світу та свого місця в ньому, є когнітивна складність. Когнітивна складність відображає ступінь диференційованості свідомості індивіда, яка сприяє сортуванню вражень про дійсність (категоризації). Одні люди розуміють та інтерпретують

те, що відбувається в спрощеній формі, на основі фіксації обмеженого набору відомостей, інші схильні створювати багатомірну модель реальності, виділяючи в ній багатство взаємопов'язаних сторін. Згідно з дослідженнями І. Шкуратової розвиток когнітивної складності в дитинстві пов'язаний із розвитком інтелекту, у той час як на дорослій вибірці такого зв'язку не спостерігається. Крім того, когнітивна складність однієї й тієї ж людини може бути неоднаковою в різних сферах, вона напряму пов'язана з осмисленим досвідом людини в даній сфері. Тому когнітивна складність може змінюватися з віком чи під впливом навчання. Вищезгаданий автор, порівнюючи характеристики толерантного мислення (здатність стати на іншу точку зору, тобто децентрація; здатність виділяти в оцінюваному об'єкті суттєві та другорядні ознаки; здатність до амбівалентного сприйняття об'єкта на противагу унівалентному, чорно-білому; здатність встановлювати подібність та відмінність між одними й тими ж об'єктами за різними підставами, утворюючи різні способи їх групування; гнучкість мислення) з особливостями мислення і сприйняття осіб з різним рівнем когнітивної складності, показала, що особи з високою когнітивною складністю володіють більшими передумовами до толерантного мислення, оскільки вони демонструють здатність до децентрації при оцінці інших людей, здатність до інтеграції негативної і позитивної інформації про людину в єдиний образ, критичність щодо себе, гнучкість суджень. Іншими словами: чим більшими інтерпретаційними можливостями володіє людина, тим легше їй зрозуміти інших людей [4].

Ще одна когнітивна структура інтерпретації особистого досвіду, яка дістала широке вивчення у зарубіжній психології, позначається поняттям *схеми* [5; 8; 11]. Остання слугує як для внесення ясності до отриманої інформації, так і для визначення, на яку інформацію людина спрямовує свою увагу.

Виклад основного матеріалу. Грунтуючись на дослідженнях Л.В. Засекіної [1], ми вважаємо, що Я-схеми можна розглядати як фреймові структури, які слугують інтерпретаційними рамками сприйняття особистого досвіду та знань про себе, а також інших людей. У Я-схемах відображається як індивідуальний досвід людини, так і соціальний контекст, оскільки джерелом означених знань є порівняння себе з іншими людьми. Крім того, більш загальні соціокультурні фактори також знаходять своє відображення

в Я-схемах. Дослідженнями Х. Маркус показано, наприклад, що в японській культурі, де соціальні ролі й соціокультурні обов'язки є важливішими від особистісних якостей, під час самоопису спостерігається більш повільна реакція, ніж в американців, особливо стосовно позитивних якостей [2].

Найчастіше у людини формуються схематичні Я-знання у тих сферах, в яких вона відрізняється від навколишніх. Якості, які відрізняються від норми, зазвичай звертають на себе увагу й розглядаються як інформативні щодо людини.

Однак, унікальність властивості пізнавальних репрезентацій себе щодо репрезентацій світу не в їх змісті, не у тому, що суб'єкт може виокремити в собі те, чого немає в інших. Їх унікальність у самому механізмі застосування цих репрезентацій. Мова йде про ті дослідження, які виявили, що пізнавальні репрезентації власної особи (які описуються в таких різних термінах, як: образ самого себе, поняття Я чи схема Я – *self-image, self-concept, self-schema*) виконують роль *прототипу*: в інших людях спостерігаються ознаки, які співвідносяться з основними уявленнями образу «Я» [9; 11; 12; 15; 10]. Важливо наголосити, що прототипні ролі виконують не всі елементи самоусвідомлення, а тільки суб'єктивно центральні елементи. У цьому зв'язку пригадаємо підходи щодо поділу самосвідомості на центральну та периферійну зони [5]. Дуже винахідливим виявився простий спосіб виміру цих центральних елементів, застосований Хейзел Маркус: учасники досліду вказували на запропонованому їм аркуші паперу риси, які, на їхню думку, найбільш притаманні для Я, чи найбільш важливі. Маркус назвала їх “схематичними ознаками”, а найменш характерні і одночасно найменш важливі, – “несхематичними ознаками” [11]. Цими дослідженнями було експериментально доведено - те, що суб'єктивно менш або більш важливе, відіграє одночасно *об'єктивну* роль у спостереженні світу. Особливо суттєвим виявився висновок, що те, що спостерігається в інших людях, виникає з концентрації уваги на рисах, які стосовно себе, вважаються “схематичними” [6; 10].

М. Яримович зазначає, що оцінювання здійснюється не стільки на основі інформації, що стосується ознак інших, скільки згідно з передумовами, що виникають із самосвідомості. Залежно від ступеня, у якому зазначені риси є характерними для Я (тобто ті, які – на власний погляд – відрізняють власну особу від інших людей), при-

писуються іншим людям більшою чи меншою мірою. Іншими словами, наслідки цих досліджень свідчать про те, що образ іншої особи може виникати переважно з особливої перспективи її суб'єктивного бачення, ніж з зовнішньої інформації стосовно неї [8].

Виявлено також, що власні риси, оцінені як найбільш характерні для Я (які найбільше відрізняють Я від Інших), приписуються меншою мірою Іншим, ніж всі інші риси. Отже, ці найбільш характерні для Я риси виявилися особливо важливими (порівняно з тими, що оцінюються посередньо) і мали більше значення у процесі сприймання невідомої особи, ніж інформація про неї [6].

Таким чином, в Я-схемах особистості, а також при їх взаємодії з іншими фреймовими структурами, такими як «Інші», «Ми (Свої)», «Вони (Чужі)» тощо прототиповість відображає прагнення людини до підтвердження власної унікальності, відокремленості, індивідуалізації. Одночасно амбівалентним прагненням є пошук подібностей з іншими, що відображає дію механізму ідентифікації. Найбільш типові форми особистості пов'язані з формуванням поняття «Ми» на базі членства в суспільних групах та ототожнення себе з певною спільнотою людей, серед яких індивід живе в категоріях «Ми-групового» чи «Ми-категоріального» [8]. Ідентифікація може набирати форм сильної психічної залежності, а також готовності безумовного визнання норм і прагнень даної спільноти. Рисою поведінки є конформізм, який тим сильніший, чим сильніше почуття ідентифікації.

У західній соціальній психології активно розробляються концепції, у яких розглядаються дві протилежні тенденції у відношенні «Я-ІНШІ»: до відокремлення міжособистісної подібності та до захисту власної унікальності. Вказується на дві окремі причини, з яких людина шукає стільки ж подібностей, скільки й відмінностей з Іншими. Перша тенденція має місце, коли людина прагне визначити свою соціальну тотожність, друга – коли виникає потреба чіткішого визначення індивідуальності особистості. Коли людина розглядає себе як соціальну істоту, вона схильється до пошуку того, що є спільне; коли спостерігає за собою як за водночас унікальною особистістю – шукає в Я специфічне, неповторне, унікальне [8].

Тенденція до захисту своєї унікальності має істотне значення не тільки для власного саморозуміння, а й виражається у розумінні інших людей та ставленні до них. Відокремлення індивідом своєї

унікальності є необхідною умовою зміни егоцентричної перспективи у сприйнятті та розумінні інших людей на неогоцентричну та відкрити. Сучасні дослідження, пов'язані з даним питанням [7], свідчать про те, що об'єктивне сприйняття інших осіб вимагає щонайменше двох умов: когнітивного відокремлення Я, а також інтелектуальної здібності до децентрації. Ці властивості дозволяють дистанціюватися щодо "Я". Таке дистанціювання, як зазначає М. Яримович, ще не є достатньою умовою того, що ми зрозуміємо інших, але воно знижує схильність "вимірювання людей за своїми мірками" – сприймання та оцінювання інших залежно від їх схожості з нашим "Я" [там само]. Іншими словами, виникає питання, чи можна бути вільним від егоцентризму в оцінюванні інших, а також якими є диспозиційні (не пов'язані з рисами іншої людини) умови незалежної від подібності до нас оцінки інших людей.

Експериментальні дослідження з цієї проблематики орієнтовані на перевірку гіпотези, що в осіб з відчутно низьким рівнем когнітивного відокремлення "Я" (низький рівень прототиповості) оцінки привабливості незнайомої особи будуть більше залежати від подібності власних уподобань й іншого, ніж в осіб з високим рівнем когнітивного відокремлення Я. Зокрема, експериментально підтверджено, що особи з найвищими показниками відокремлення "Я" однаково оцінюють атракційність невідомих осіб без огляду на те, чи мова йде про подібну, чи не подібну особу до "Я". Так, наведемо приклад дослідження ступеня впливу соціальних стереотипів на оцінку привабливості людини з різною національністю залежно від рівня когнітивного відокремлення власного "Я" [8] (див. Таблицю 1).

Отже, учасники з відносно вищим ступенем когнітивного відокремлення власного Я не показали впливу упереджень на оцінки.

Таким чином, когнітивне відокремлення Я (прототиповість) є умовою зрілості власної особи та самооцінки, що уможлиблює постановку і досягнення власних цілей, а це, в свою чергу, сприяє встановленню відкритої позиції щодо інших людей.

Наведені дослідження вказують на виняткове значення у перцептивному сприйманні себе й світу таких елементів самосвідомості, які суб'єкт визнає на власний розсуд особливо важливими. Одночасно результати цих досліджень виявили багато законів, що визначають тенденційну обробку інформації. Означене слід враховувати, коли йдеться про професійну свідомість представників юридичної професії. Так, наприклад, суддя виносить вирок злочинцеві на основі «внутрішнього пере-

конання», яке формується в процесі розгляду судової справи. Значне місце у цьому конструкті посідає враження про особу підсудного, його мотиви, спрямованість особистості тощо. Отже, одним із напрямків тенденційного формування враження стосовно досвіду, вчинків, мотивів інших людей може бути самосвідомість з її стереотипами, категоризаційними ставленнями тощо.

Таблиця 1

Опис дослідження стосовно оціночних суджень та рівня когнітивного відокремлення Я

Цілі дослідження	З'ясування того, чи привабливість тієї самої незнайомої молодшої та вродливої особи залежить від інформації, яка була подана про її національність в групах осіб з різним рівнем виокремлення схеми "Я"
Опис дослідження Етап 1	<p>Презентація незнайомої особи</p> <p>Учасників просили уявити, що одна міжнародна косметологічна фірма шукає дівчину для рекламної кампанії. Відтак вони мали виступити в ролі експертів й оцінити одну із заявлених моделей. На моніторі показували фотографію дівчини та коротку інформацію про її вік, напрямок навчання, про те, що 4 роки тому вона брала участь у конкурсі краси й відтоді працює моделлю, або про те, що вона любить зустрічатися з друзями, цікавиться спортом, музикою та фільмами.</p> <p>Також маніпулювали даними про те, де проводився цей конкурс краси: брала участь у конкурсі на міс: (1) Польща, (2) Ізраїль, (3) своєї батьківщини (контрольний вибір).</p> <p>Завданням учасників було виставити оцінку привабливості моделі за 7 бальною шкалою, відповідаючи на 16 запитань на кшталт: "чи інтелігентна, амбітна, активна?".</p>
Етап 2	<p>Здійснювалося вимірювання ступеня відокремлення "Я"</p> <p>На підставі чого учасники були розподілені на три групи з низьким, середнім і високим ступенем когнітивного відокремлення власного Я.</p>
Висновки	<p>Учасники по-різному оцінювали одну й ту ж саму модель залежно від її національності: вищий бал набрала Міс Польща (4,25) ніж Міс Ізраїль (3,89).</p> <p>Вказаний ефект виявився пов'язаним зі ступенем відокремлення "Я", але тільки в групах з найнижчим ступенем.</p>

Негативним аспектом використання суб'єктом «категоріального ресурсу» при сприйнятті інших людей є неминучість атрибуції щодо них з причини негнучкого, стереотипного знання про категорії людей, або з приводу обмежень мотивації до приділення уваги і докладання зусиль для пізнання іншої людини. Поєднання в категорії, необхідне з точки зору економії часу, може призвести до негативних наслідків не лише тому, що об'єктивно може не вистачати знань стосовно членів цієї категорії, але й тому, що коли узагальнені знання призводять до негативних висновків, то поширюються вони на всіх членів цієї категорії.

Категоризування людей передбачає з'ясування їх цінності. Правила оцінювання можуть більшою чи меншою мірою містити егоцентричну установку, залежно від того, наскільки суб'єкт до неї схильний. Важливим є розмежування когнітивних структур «Ми» – «Вони» внаслідок чого ті, хто «входять в простір Ми» отримують цілком інше трактування, ніж ті, що виключені з нього [14]. Особливе ставлення до власної персони поширюється також на тих осіб, яких суб'єкт визнає за Своїх. Коли інша особа буде віднесена до Своїх, то їй може безпідставно надаватися перевага, а якщо до Чужих, то їй «загрожує» безпідставно гірша оцінка. Чим міцніші афективні конотації категоризації людей, тим менша правдоподібність аналітичної пізнавальної перспективи щодо членів певної категорії.

Ці негативні тенденції певною мірою знімаються, якщо людина, внаслідок належного рівня розвитку свідомості й самосвідомості, користується раціональними способами пізнання, а потім уже переживає певні емоції. Якщо людина має розвинуту систему стандартів оцінювання, то завдяки їм з'являються певні елементи позитивного ставлення до Чужих [13], навіть до тих, з якими близький контакт був би неможливим, наприклад, за умови, що особи є злочинцями.

У контексті особистісних стандартів оцінювання слід звернути увагу на розрізнення загальної категорії Чужих на Чужих – Невідомих і Чужих – Небажаних. Згідно з концепцією змін негативного ставлення до чужих (М. Шериф із співавторами), щоб змінити власне ставлення до Невідомого, часто досить просто познайомитися з ним. Однак, щоб змінити неприхильне ставлення стосовно Небажаних, наприклад, ворогів, злочинців, необхідно забезпечити розвиток системи вартостей. Як справедливо зазначає

М. Яримович [8], без розвинених аксіологічних основ не може функціонувати система нормативних стандартів стосовно толерантного ставлення до людей. Прихильність до людей, стосовно яких відчувається афективна неприязнь (ворогів, злочинців, із фізичними вадами), не виникне без зв'язку аксіологічних понять з поняттям Людина, що охоплює всіх людей. Якщо такі узагальнення не виникнуть, то аксіологічні поняття стосуватимуться лише деяких людей. Таким чином, ми можемо бути вразливими, делікатними в стосунках з обраними людьми, але зверхніми, легковажними і навіть брутальними щодо інших. Цей парадокс пов'язаний із пізнавальною категоризацією людей, коли одні знаходяться в межах представництва Ми, інші ж знаходяться за їх межами, а також не виникло поняття Людина, яке пов'язане з найвищими вартостями.

Реагування на потреби і стани людей вимагає чіткого розрізнення поняття «Я» і «над-Я». Перше належить до розуміння добра і зла з погляду бачення тієї ж самої особи, а друге – з точки зору духовності. Духовність ніколи не підпорядковується тільки власним потребам, оскільки існує відносно незалежно від індивідуальної свідомості і суспільного буття.

Ще однією необхідною умовою прихильності до Чужих (незнаних чи небажаних) є когнітивне відокремлення Я, адже воно пов'язане з контролем над власними емоційними реакціями в інтерперсональному функціонуванні. Невисокого ступеня когнітивної відокремленості Я вистачає для того, щоб уникнути фаворитизування Своїх у не дуже важливих проблемах, однак для того, щоб мати контроль над власними прихованими реакціями чи утримуватись від сильних суспільних стереотипів, необхідно розвивати вищий ступінь відокремлення Я і вдосконалювати себе. Така різниця пов'язана із рівнем глибини та складності механізмів, які лежать в основі реакцій.

Висновки. За допомогою категоризації здійснюється підтримання, узгодження Я-концепції, самооцінки, ідентичності через створення можливості приписування певних рис собі та іншим, зняття чи послаблення когнітивного дисонансу тощо. Стабільні, організовані когнітивні структури лежать в основі стабільного, узгодженого відчуття Я. Навіть при зіткненні з новими подіями, неочікуваними результатами та життєвими кризами, система

уявлень людини зазвичай забезпечує неперервне відчуття ідентичності. Хоча самоузгодженість Я-концепції не є абсолютною.

Ставлення особистості до себе та інших корелює з її мотиваційно-сисловою сферою. Категоризація без відповідної підтримки з боку ціннісно-сислових структур призводить до зменшення визначеності критеріїв оцінки, конфлікту мотивів, інших негативних явищ. Роль ціннісно-сислових структур особистості, її уявлень про належне та значиме є тим більшою, чим більше значимою для суб'єкта видається ситуація (іншими словами, чим більше актуалізується суб'єктивний аксіологічний простір особистості) та чим більше в особистості сформована ціннісно-рефлексивна регуляція поведінки.

Одне з основних, універсальних правил формування відношення «Я-Інші» полягає в тому, що більш позитивне ставлення до представників категорії формується при визнанні цінності їх особистості. Через виявлення та вирішення суперечностей в полі уявлень «Я»-«Інший»-«Інші» можуть створюватися умови для подолання гомеостазу, для особистісного розвитку.

Однак для того, щоб на заваді особистісному зростанню, саморозвитку не стали захисні механізми, майбутні професіонали повинні володіти високим рівнем рефлексивної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Засека Л.В. Структурно-функціональна організація інтелекту. – Острог, 2005. – 370 с.
2. Капрара Дж., Сервон Д. Психология личности. – СПб.: Питер, 2003. – 640 с.
3. Лузаков А.А. Личность как субъект категоризации в межличностном познании: взаимодействие когнитивных и ценностно-мотивационных структур: автореф. дисс. ...д-ра. психол. наук. – Краснодар, 2007. – 46 с.
4. Шкуратова І.П. Когнитивный стиль и общение. – Ростов-на-Дону, 1994. – 156 с.
5. Greenwald A.G., Pratkanis A.R. Ja jako centralny schemat postaw / Greenwald A.G., Pratkanis A.R. // Nowiny Psychologiczne. – 1984/1988. – # 55. – P. 20 – 70.
6. Jarymowicz M., Codol J-P. Spozrzeganie podobienstwa JA-INNI: poszukiwanie własnej odrębności / Jarymowicz M., Codol J-P. // Studia Psychologiczne. – 1979. – # 2. – P. 41 – 55.

7. Jarymowicz Maria. Poza egocentryczną perspektywą widzenia siebie i świata / Jarymowicz Maria [red.]. - Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, 1994.

8. Jarymowicz Maria. Psychologiczne podstawy podmiotowości. - Warszawa: Wydawnictwo naukowe, 2008. - 214 p.

9. Kuiper N.A. Convergent evidence for the self as a prototype: the "Inverted-U RT effect" for self and other judgments / Kuiper N.A. // Personality and Social Psychology Bulletin. - 1981. - # 7. - P. 438 - 443.

10. Marcus H.R. Role of the self-concept in the perception of others // Marcus H.R., Smith J., Moreland R.L. // Journal of Personality and Social Psychology. - 1985. - # 49. - P.1494 - 1512.

11. Marcus H.R. Self-schemata and processing information about the self / Marcus H.R. // Journal of Personality and Social Psychology. - 1977. - # 35. - P.63 - 78.

12. Markus H.R., Smith J. The influence of self-schemata on the perception of others / N. Cantor, J.F. Kihlstrom [red.] // Personality, cognition and social interaction. - Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1981. - P.233 - 262.

13. Piber-Dąbrowska K., Sędek G. Spostrzeżenie bez uprzedzeń i stereotypów - zarys problematyki / Piber-Dąbrowska K., Sędek G. // Psychologia społeczna. - 2 (1). - P. 95 - 100.

14. Reykowski J. Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość / Reykowski J. - Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979.

15. Rogers T.B. Self-reference and the encoding of personal information / Rogers T.B., Kuiper N.A., Kirker W.S. // Journal of Personality and Social Psychology. - 1977. - # 35. - P.677 - 688.

The issue of the categorical resource of self-consciousness as a pre-condition of an objective perception and interpretation of the other individuals in the context of a legal profession has been researched in the article. The attention has been accented on the categorical method of achieving self-understanding and understanding the others in the context of such cognitive structures of personality as cognitive styles and I-scheme

Keywords: I-concept, categorization, cognitive style, I-scheme, cognitive I-separation.